

АНДРЕЈ МИТИЋ*
Гимназија „Бора Станковић“
Ниш

УДК 316.334.3(47)KARAMZIN
Оригиналан научни рад
Примљен: 17.01.2015
Одобрен: 22.02.2015

Н. М. КАРАМЗИН: „ОТАЦ ОСНИВАЧ“ РУСКОГ КОНЗЕРВАТИВИЗМА

Сажетак: Као реакција на социјално-културну и политичко-правну модернизацију Русије с почетка XIX века, Н. М. Карамзин формулише „канон“ руске конзервативне мисли. Полазећи од анализе садржаја његовог учења у раду реконструишемо кључне тачке његовог конзервативног „програма“. Залажући се у ситуационо-функционалном смислу за status quo, а у садржајном смислу транспонујући вредносне константе руске политичке културе у дејствујућу доктрину, Карамзин отвара велику епоху руског „дугог“ деветнаестог века, постављајући контуре дебате о идентитету која ће вредносно поларизовати дореволюционарну Русију и задржати свој значај све до данас.

Кључне речи: конзервативизам, традиција, држава, историја

Место и улога Н. М. Карамзина у руској интелектуалној традицији

С обзиром на маргинални статус који тема руског конзервативизма заузима на мапи научно-истраживачког интереса српске политиколошке и правне мисли, не чуди чињеница да личност која се означава, између осталог, као „кључна фигура послепетровске епохе“ и „отац оснивач“ руског конзервативизма, Николај М. Карамзин,¹ бива недовољно познат нашој стручној и широј

* andrejmiticsrb@gmail.com

¹ Николај Михаилович Карамзин (1766–1826), књижевник, историчар, мислилац – рођен је у Симбирској губернији, у племићкој породици чији родослов сеже до татарског књаза Карамурзе. Задобивши првобитно образовање у кругу породице, од 1775–1781. године васпитавао се у московском пансиону И. М. Шадена. Након тога уследила је двогодишња служба у Преображенском пуку. Напуштањем гардијске службе, најпре се зближава, а потом и раскида везу са кружоком Н. И. Новикова у Москви. Следи једногодишње путовање по Европи (1789–1790) на коме се, у доба најинтензивнијег духовног и политичког врења епохе, сусреће са неким од најзначајнијих мислилаца тога доба (рецимо, са И. Кантом, Ј. Хердером и др.), присуствује заседању француске скупштине. Снажан интелектуални импулс задобијен на путовању, он ће по повратку у Русију преточити у интензивну издавачку активност. Публикује своја *Писма руског путника* (1791–1795), издаје *Московски журнал* (1791–1792), алманах „*Аонида*“ (1794, 1796),

јавности.² Савремена академска рецепција његове мисли у Русији сведочи о повишеном интересу за сопствено конзервативно наслеђе у коме се трага за одговорима и за актуелне императиве времена. На парадоксалан начин, конзервативни поглед на свет постаје модеран у руском политичком и правном дискурсу, а сваки говор о руском конзервативизму незамислив је без осветљавања улоге Карамзина у његовом формирању.

Ауторитативна фигура Н. М. Карамзина, стоји на размеђу XVIII и XIX века, на тачки раседања, не само руског, већ уопште европског духовно-историјског тла. Кроз његов живот и дело преламају се идејно-историјска струјања епохе, рефлектујући напетост оријентационе и цивилизацијске кризе у коју је Русија упловила почетком царствовања Александра I. Снажан и оригиналан печат који је утиснуо на Русију прве четвртине XIX века, у каснијем развоју руске самосвести водио је означавању овог периода руске интелектуалне историје и као „Карамзинове ере“ (Black, 1975: 12).

Без намере да детаљније прикажемо сложену идејну еволуцију кроз коју је овај аутор прошао, прешавши пут од заговорника просветитељског космополитизма до „оца оснивача“ руског конзервативизма, покушаћемо да ситуирамо његово стваралаштво на сложену мапу руске интелектуалне традиције.

Н.М. Карамзин у руској самоперцепцији представља једног од најзначајнијих мислећих људи у историји руске културе уопште. Да изречена теза није прејака, сведочи чињеница да практично не постоји значајније „име“ руског XIX века које није на овај или онај начин признало свој „дуг“ Карамзину.³ Означен као кључна фигура послепетровске културе, Карамзину припада слава оснивача модерне руске литературе и „родоначелника руске интелигенције“

први руски политички часопис – *Вестник Европе* (1802–1803). Указом Александра I од 31.10.1803. године, бива постављен на место званичног државног историографа и започиње рад на свом животном делу – *Историји руске државе* – које ће бити објављено у дванаест томова и доживети огроман успех. Језгровите формулације својих конзервативних ставова излаже у свом знаменитим спису „Запис о древној и новој Русији...“ са којим 1811. године упознаје Александра I, без намере да га публикује. Преселивши се 1816. из Москве у Петербург, остаће све до своје смрти 1826. године стваралачки активан.

² Недавна појава превода Карамзиновог најважнијег књижевног дела - *Писма руског путника* (Академска књига, Нови Сад, 2013, превели Милица и Ненад Спасић) – може, надамо се, послужити као подстицај за ширу рецепцију стваралаштва овог аутора.

³ Тако је опште место постала Пушкинова мисао да је Карамзин за Русе „открио“ древну Русију, „као што је Колумбо открио Америку“ (Black, 1975:16). Руски историчар Погодин изговара нешто што ће се генерацијски репродуковати кроз читав руски деветнаести век: „Одрастао сам са Карамзином (...) он је Хомер наше историје...“ „И ја сам одрастао са Карамзином...“, тврдио је Достојевски, (видети у: Rothe, 1975: 161-183) поносно говорећи о чињеници да је прочитао целу *Историју руске државе* пре своје десете године (Black, *Исто*). Колики је утицај Карамзин имао на стваралаштво Достојевског, показује Ханс Роте, доводећи у директну етимолошку везу име Карамзина и са именом романа „Браћа Карамазови“! (видети у: Rothe, 1975: 189). О значају Карамзина за прву четвртину деветнаестог века, сведочи и исказ песника П. А. Вјаземског који декабристички устанак 1825. године, тумачи као „оружану критику ставова које Карамзин износи на страницама своје *Историје*...“ (цитирано према: Rothe, 1975:150). Жуковски, Гогољ, Љермонтов, Тјутчев, Гончаров, Кирејевски, Григорјев, Бјелински, Херцен, Толстој... само су нека од имена која нису пропустила да се директно „очитују“ о „лику и делу“ Карамзина, признајући његов значај за настанак и развој руске интелектуалне традиције.

(Страда, 1996: 134). Дајући допринос практично на сваком пољу руске културе, њему се приписује статус првог историчара руске државе, првог филозофа, политичког мислиоца. На руској културној сцени Карамзин фигурира и као водећи представник модерне руске прозе, творац руске периодике, први књижевни критичар, реформатор руског књижевног језика (Black, 1975:12). Дакле, у скоро свим областима духовног стваралаштва Карамзин ужива статус зачетника, претече, родоначелника, иницијатора, иноватора.

Од посебног значаја за нашу тему јесте његов ангажман на пољу филозофије, историје и политичке мисли, који се у тематској синтези трансформише у један целовит конзервативни „програм”.

Уколико се прихвати теза Г. Г. Шпета, да је „руско филозофирање” увек, заправо, „филозофирање о Русији”, онда није спорно тврђење да се Карамзин може сматрати првим руским филозофом (Ермашов, Ширинянц, 1999 : 76). Штавише, Карамзин је први од руских мислилаца чије је стваралаштво готово у потпуности подређено проблему „спознаје” Русије (*Ibid*). У том смислу, њега називају и „творцем руске самосвести”, а Лотман истиче како је Карамзин пресудно утицао на успостављање теме односа „Русије и Запада”, која ће постати кључном структурном карактеристиком руског „дискурса” XIX века, а која до данас не губи на значају и актуелности (Лотман, 1987: 318).

У чињеници да је личност која је извршила најснажнији „морални утицај” на руско „друштво”, уводећи и сам појам „друштвености” у руски друштвено-политички вокабулар (Ермашов, Ширинянц, 1999 : 46), која успоставља „руски модел независног човека” и која фигурира као „творац руског просветитељства”(Пивоваров, 1991: 9) – а истовремено и као оснивач руског конзервативизма – лежи један од најупадљивијих, у низу парадокса који се везују за име Карамзина.

Увидом у целину Карамзинове мисли, посебно његове *Историје руске државе, Записа о древној и новој Русији...*, *Похвалног слова Катарини II*, публицистичких чланака из периода *Весника Европе*, и других дела његовог богатог опуса, могуће је реконструисати један низ проблемских константи које имају не само опредељујућу улогу у формирању конзервативне мисли Н. М. Карамзина, већ које структуришу и проблемско поље целокупног руског конзервативизма.

Карамзиново младалачко одушевљење идејама просвећености и моменат његовог „преумљења”, окретања руским конзервативним вредностима након суочавања са историјском кулминацијом „Века просвећености” у јакобинском терору, представља парадокс који постаје *differentia specifica* руског конзервативизма – да буде посредован „западњаштвом”. Управо је та чињеница, оно што руски конзервативизам чини тако озбиљним духовним одговором на изазове интериоризовања западних вредности у руско друштво. Он није последица „страха од непознатог”, већ управо супротно – страха од нечег што је добро познато. Спознаја и одбацивање западних вредности, антизападњаштво посредовано западњаштвом постаће методолошка константа коју је могуће пратити код скоро свих значајнијих мислилаца руског конзервативизма.

Место и улога Карамзина у руској интелектуалној традицији, означено је, поред „пионирског“ захвата на многим подручјима руске културе, пре свега његовим заштравањем питања руског идентитета, његове цивилизацијске самобитности, што ће водити осмишљавању историјског пута Русије и „кодификацији“ њених традиционалних вредности у његовом делу. У Карамзиновом случају, једно сентиментално „катастрофично осећање света“ прераста у филозофски заокружен одговор изазову времена, који се, пак, транспонује у једну делатну конзервативну „доктрину“ спремну за операционализацију свог идејног садржаја. Како у ситуационо-функционалном, тако и у садржинском смислу, дело Н. М. Карамзина нуди конзервативни „програм“ који ће представљати формат у коме ће се на кризу руског идентитета која има егзогене и ендogene узроке по први пут одговорити системом аргумената, којим се нерелевантни традиционализам руске мисли преводи у своју рационализовану хипотезу рефлектованог идеолошког конзервативизма, а који ће, опет, у својим различитим варијантама постати духовни *mainstream* руске дореволюционарне, али и савремене посткомунистичке Русије. Без претензије на потпуност анализе Карамзиновог учења, покушаћемо у наставку да реконструишемо идејну „мапу“ руског конзервативизма која је у основи његовог опуса.

Конзервативни поглед на свет Н. М. Карамзина

Увидом у целину Карамзинове мисли могуће је у сврху анализе садржаја издвојити један низ вредности које детерминишу „унутрашњу логику“ руског конзервативизма и формирају кључну дебату руске дореволюционарне мисли о односу руских и западних вредности, а која, све до данас, не губи на значају и актуелности.

Карамзинов „конзервативни програм“ могуће је пратити на више међусобно повезаних тематских равни. Кључни елементи филозофског фундаирања његовог конзервативног погледа на свет – његова онтолошка, епистемолошка, аксиолошка или методолошка обележја – репродукују се и на политичкој и правној равни његовог учења, посебно у његовој идеји државе.

Шири оквир за тематизацију не само руског, већ уопште европског конзервативизма, представља духовно-историјски склоп Француске револуције. Међутим, *differentia specifica* руског конзервативизма која се на Карамзиновом примеру лепо илуструје, јесте да он није искључиво *реакција* на овај епохални догађај, већ да је, пре свега, помало закаснела *реакција* на радикалну вестернизацију којој је Русија била изложена још од времена Петра I. Преузимајући неке од основних мотива европске конзервативне мисли, утискујући их у руски духовно-историјски контекст, Карамзин окреће полемичку оштрицу против западних вредности које револуционарна бујица наноси пред врата Русије, и учитава у руски конзервативизам велику тему односа Русије и Европе. Духовно и емпиријско искуство Француске револуције он узима као негативно нормативно упориште, и методолошки се креће од својеврсне „критике критике“, ка афирмацији вредности које чине *conditio sine qua non* руског конзервативизма.

Чинећи радикалан отклон од сопственог просветитељског кредо младости, Карамзин ће бити први који ће јавно у Русији поставити питање смисла и вредности идеја европске просвећености (Ермашов, Ширинянц, 1999: 48) Вршећи превредновање сопствених дотадашњих вредности обликованих просветитељским духом, Карамзин са жаљењем и нескривеним патосом констатује: „Веку просвећености! Ја те не препознајем – у крви и пламену ја те не препознајем – сред убистава и рушилаштва те не препознајем...” (Карамзин, 1984: 247).

Називајући Француску револуцију „ужасном”, осмишљавајући јакобински терор, Карамзин формира једну од кључних константи своје конзервативне концепције – *антиреволуционарност*. (Гусев, 2001: 46) Указујући на лакомисленост оних који не увиђају да су насилни потреси погубни за државу, он инсистира на примату поретка над револуцијом и пледира за један еволутивни пут развоја. Захтевајући „више конзервативне него стваралачке мудрости”, Карамзин упозорава Александра I да је: „(...) Правило мудрих да је свака новина у државном поретку зло, коме треба прибегавати само у случају неопходности...” (Карамзин, 1991: 49). Међутим, треба имати у виду да он не припада реакционарном конзервативизму који захтева „повратка на старо”. Карамзин је свестан да је „створено толико новог”, да би и повратак на старо имао учинак раван револуционарном потресу. Свестан да захтев за повратак идеалима Московског царства има утопијски карактер, он је превасходно оријентисан на очување *status quo* (Гусев, 2001: 50–1)

Критички однос према проблемском склопу филозофије просвећености и Француске револуције обухвата у Карамзиновом погледу на свет још неколико маркантних црта руског конзервативизма са изразито антизападним набојем. Пре свега, на епистемолошком плану уочљив је његов *антирационализам*. Карамзин испољава дубоко неповерење према филозофији просвећености која „све хоће да реши” претераним ослањањем на разум, стварањем апстрактних схема за поимање и преображај живота у складу са пројектованим друштвеним алгоритмима (Карамзин, 1984: 255). Он је посебно критичан према таквим покушајима који се, према његовој оцени, у Русији играју „именима и формама”, „мноштвом учених фраза” у настојању да државу и друштвени живот устроје на начин који нема пуно додира са бићем руског живота.⁴ Ослањајући се на традицију и на поглед на свет православног верујућег човека који схвата да постоје истине недоступне људском разуму, истине до којих се допире само вером, Карамзин презире све те „смеле теорије ума које би да из кабинета прописују нове законе моралном и политичком поретку...” (Карамзин, 1984: 214). Истина, треба нагласити да овај тип антирационализма, који ће постати још једна методолошка константа руског конзервативизма, не подразумева одбацивање разумског сазнања као таквог, већ само потенцира грешку апсолутизације овог начина спознаје света. Она је, према руским конзервативцима, посебно видљива у претенциозности западног рационализма да свет уређује и преуређује по сопственој мери.

⁴ Карамзин је посебно критичан према конституционалним пројектима Сперанског инспирисаних француским револуционарним правом.

Карамзинова критика рационализма прераста у критику индивидуализма, буржоаског духа, култа прогреса те, на тај начин, постаје критика Запада у његовим фундаменталним модерним вредносним и појавним облицима, са јасном намером спречавања њиховог „инсталирања“ у руску стварност. У свом „Веснику Европе“, Карамзин је, осврћући се на сопствено искуство путовања Европом, говорио о „моралном паду Швајцарске“, где се иза фасаде демократског устава и „идеалне републике“, крије живот разбуктаних „личних страсти, злогбног и безумног егоизма“ (Карамзин, 1802: 319). Он са жаљењем и презиром констатује како је Швајцарцима овладао ћифтински „трговачки дух“, који их је љубављу према злату и богатству начинио егоистима. Ово искуство он пројектује на целокупан доживљај нове формуле европског модерног погледа на свет: „Сва филозофија сад је у трговини!“, не може да се начуди Карамзин (1802: 7).

Подразумевајући да не представља свака промена истовремено и развој, он одлучно иступа *против прогреса* у либерално-просветитељској интерпретацији. Потпуно у конзервативном духу берковског формата, Карамзин налаже опрез у променама, у увођењу новина у друштвени живот. Његова упозорења Гусев интерпретира тако да „Пре започињања било какве реформе, треба добро предвидети све могуће негативне последице, стварати услове како би се оне спречиле, а затим деловати постепено и опрезно, увек остављајући, у случају неуспеха спровођења реформи, могућност одступања од њих. Политичар који не би поступао на овај начин, не би био реформатор, већ пуки авантурист који државу уводи у кризу“. (Гусев, 2001: 53). Ове ставове Карамзин изриче поводом дебата вођених о укидању „крепосног права“, тј. ослобађању сељаштва од кметског статуса. Сматрајући да би неопрезно поступање по том питању довело државу до потпуног краха, он се позива на неопходност жртве сваког од сталеза руског друштва. У том смислу, он разматра и тему „слободе и једнакости“ које третира као вирус који би могао онеспособити руски политички систем. Обрушујући се на „машту једнакости“ која је све Французе учинила „једнако несрећним“ (Кармазин, 1984: 212), он у хијерархијској структури руског друштва види залог његовог *органског* раста. Једнакост и слобода не представљају за Карамзина саморазумљиве идеале. Штавише, он је уверен да је веома опасно људима преурањено дати слободу јер она захтева претходно морално усавршавање и зрелост човека. Ово је још једно карактеристично место руског конзервативизма који, не поричући вредност слободе, одбацује њену либералну интерпретацију као редукцију на чисто „спољашњи“ атрибут човека (види, Есюков, 2009: 13) То је поглед на свет који израстајући из хришћанске вере, те слободу поима, пре свега, као „унутрашњу“ вредност: „Нема добра без слободе; али ту слободу нам не даје ни господар, ни парламент, већ сваки од нас самом себи, уз Божју помоћ. Слободу смо дужни да освојимо у свом срцу миром савести и вером у Божју Промисао!“, подучава нас Карамзин у својим „Мислима о истинитој слободи“ (Карамзин, 2001: 155).

Држава је кључни „чувар“ и трансмитер конзервативних вредности у Карамзиновој интерпретацији, и то држава у облику *самодржавља*, где ауторитет власти носи кључну одговорност за морално васпитање народа и његово

стасавање за истинску слободу. Зато државно-правни погледи Карамзина представљају централни део његовог конзервативног погледа на свет.

Идеја државе Н. М. Карамзина

Држава представља стожерну вредност целокупног конзервативног „програма” Карамзина, а њено очување кључни разлог његовог теоријског и практичног политичко-правног ангажмана.

Трагајући за имунизацијом Русије од „вируса револуције”, Карамзин ураћа у проучавање руске историје трагајући за вредносним константама које су омогућиле одржање Русије кроз векове. Као кључну вредност он, управо, налази специфичну монархијску форму руске државе-самодржавље.

Карамзин ће бити први који ће експлицитно од самодржавља покушати да начини „душу садржаја” руске историје, разумевајући га као традиционални, „исконски” институт руске државе, који чини средишњу клицу њеног социјално-политичког развоја. У њему он види кључни бедем против револуционарних и дезинтеграционих сила усмерених на урушавање руске државе. Самодржавље је апсолутна вредност Карамзиновог конзервативизма, она је „*Palladium Русије*” (Карамзин, 1991: 105). Као „умни политички систем”, самодржавље није пуки продукт голе личне власти, већ „сложена конструкција, која се опире на одређене традиције, државне и друштвене институте” (Минаков, 2005: 13). Она се формирала у стваралачкој историјској синтези елемената традиционалног „јединства власти” Кијевске Русије, одређеног утицаја татарско-монголског концепта власти, и, наравно свесним „подражавањем” принципа управљања у Византијској империји (Карамзин, 1991: 24). Кроз борбу против татарско-монголског ига, кроз ослобађање од туђинске руке, али и решавање унутарњих међусобица, руски народ је препознавао самодржавну власт као истински своју” (Минаков, 2005: 13).

Један од кључних Карамзинових налаза на пољу историје који има директну рефлексију на његове политичко-правне ставове, јесте уочавање једне закономерности руског историјског процеса, а то је, да нарушавање принципа самодржавља Русију увлачи на терен „смутње”, историјске дезоријентисаности, која завршава губитком мира и независности. У том смислу он посебан значај даје идеји недељиве власти, бескомпромисно одбацујући модерне западне теорије поделе власти, и залаже се за концентрацију свих видова власти у једној личности, налазећи за свој став пуно оправдање у руској историји.

Одбацујући са једне стране републиканску власт која почива на оптимистичком погледу на људску природу и принципу једнакости,⁵ као и аристократски поредак који би подразумевао „поделу” власти између монарха и аристократије, Карамзин пледира за јаку самодржавну власт, тврдећи да је у „Ру-

⁵ Потребно је нагласити Карамзинов амбивалентан однос према републиканској идеји. Иако је то политички идеал његове младости, у зрелим годинама он га напушта. Не сматрајући самодржавље „идеалним” политичким поретком, он га сматра најприкладнијим за Русију.

сији цар живи закон...” који, попут главе породице, не суди по протоколу, већ „по савести”, те таква власт има очински, патријархални карактер. (Карамзин, 1991: 102)

Како би учврстио уверење о потреби очувања традиционалног самодржавља, Карамзин излаже свој „систем” аргумената, који се могу сумирати на следећи начин.⁶ У превасходно прагматичне, тако, спада *територијално-географски* разлог, који полази од принципа да систем власти у једној држави зависи од величине њене територије. У том смислу величина Русије заправо не допушта ниједан други начин управљања. Штавише, скоро као аксиоматско, узима се уверење које влада у Русији тога доба, да она, као највећа европска сила, мора имати крајње централизован систем власти (Pipes, 1975: 117).

Следећи разлози су *историјски*: „Самодржавље је основало и васкрело Русију”, тврди Карамзин, (1991: 48). Поред тога, Руси су – позивањем Варјага да мирним путем успоставе државну власт над њима – следили необичан, самобитан пут развоја своје државности. У овој клици историјског настанка руске државе, Карамзин види кључну разлику у односу на насилан настанак европских држава, (што је „квалитет” који ће се касније транспоновати на све револуционарне појаве у тим државама), претпостављајући да постоје услови за миран и одржив развој руске државе (вид. Алпатов, 1985: 188–190). Кључни *историјски* аргумент Карамзина јесте да, увек када је принцип самодржавља био поколебан у Руској историји, над државом се одмах надвијала опасност губљења самосталности (Ермашов, Ширинянц, 1999: 68).⁷ Даље, ту су *политички* разлози – према Карамзину, самодржавље се одликује извесном надсталешком свешћу која је способна да, усклађујући интересе различитих сталежа, умири њихове страсти и спречи сукобе. Разлози *вере* налажу да је власт цара „од Бога”, а не од људи, чиме се одбацује свака помисао о концепцији „друштвеног уговора” која је била доминантна у западној политичкој мисли тога доба. *Морални* разлози, говоре да ослањање монарха на „светињу предака” и „народни дух” чини својеврсну „моћ државе” (Есюков, 2009: 71).

Наведени разлози обавезују народ на послушност цару, али са друге стране, царева је дужност да чува самодржавље и противи се сваком покушају његовог ограничавања. (Pipes, 1975: 120). Следеће Карамзиново обраћање Александру I, представља један од кључних *топоса* руског конзервативизма:

„Ако би Александар узео перо...да би себи прописао неке друге законе, сем Божјих закона и закона своје савести, тада би истински савесни руски грађанин кренуо да га заустави говорећи: Господару! Ти преступаш границе своје власти; поучена дуготрајним невољама Русија је пред светим олтаром уручила самодржавље твом претку и наложила да управља њом врховно и недељиво. Тај завет је основа твоје власти, другу немаш; *можеш све али не можеш да је законски ограничиш*” (Карамзин, 1989: 224; курзив А. М.).

⁶ Аргументе реконструишемо на основу: А.И. Есюков et all. (2009)

⁷ Еклатантан пример јесте „Време Смутње” (1598–1613) настало у интеррегнуму, после гашења династије Рјурика.

Овим упозорењем цару без преседана у руској историји (не рачунајући критику Ивана IV од стране Андреја Курбског), Карамзин открива парадоксалну правно-политичку суштину самодржавља: само једно „правно” ограничење цар има – а то је да не пристаје ни на каква правна ограничења! (Pipes, *Исто*). Дакле, власт самодршца има своје границе – он може све, осим да законито ограничи своју власт. Конституционално уоквиравање самодржавља представља у Карамзиновој перцепцији преступ пред наслеђем предака, нелегитимно нарушавање традиције царске власти.

Идеју руског самодржавља немогуће је интерпретирати изван вредносног оквира *православља*. Потпуно у складу са постулатима конзервативног погледа на свет, и Карамзин налази да држава нити може, нити треба да буде фундирана искључиво материјално-економским интересима, већ да консолидација државе и јединство народа треба да почива на традиционалним, историјски потврђеним духовним вредностима. Православље чини тај духовни оквир у коме се одвијају идејно-историјска струјања руске државе. Карамзин потенцира његову колосалну историјску улогу, подсећајући да су се захваљујући православној вери, за време татарско-монголског јарма, Руси: „(...) одржали на нивоу људи и грађана;...док је трајало понижавање руског имена, ми смо себе узвишавали хришћанским именом, и волели отаџбину као православну државу”. (Карамзин, 1988-1989, 5: 218).

Карамзинов став јесте да је „вера особена државна сила”, духовна и морална снага народа (*Исто*: 224). Она чини духовно-културну супстанцу народа, уливајући му поред метафизичке и етичке, естетичке, и сваку другу снагу. У том смислу је православна вера повезана и са свим сферама руског политичког бића, она га прожима и осмишљава. Стога, и поред доктринарног разграничења духовне и световне власти, захтева се њихова тесна веза, симфонијски однос, који у руску самосвест утискује „месијанску” дужност очувања истините вере.

Чинећи критички отклон како од космополитизма, тако и од национализма западног типа, Карамзин наглашава трпељив однос православља према свим осталим конфесијама које живе на руском простору. Са друге стране, веома оштро прониче у природу западног негативног настројења према Русији, налазећи га у верским разлозима. Тако он са презрењем одбацује идеју „уједињења црква”, сматрајући је латинском прелести „шачице језуита” и знаком „презрења руских обичаја и навика” (Карамзин, 1991: 26). Поред тога он пише о „ниској, завидљивој политици Ханзе и Ливонског ордена” (Карамзин, 1988–1989, 8: 70); о „грозним” покушајима римског папе и језуита да Русе обрати у латинску веру; (*Исто*, 7: 61) о „примесама људског мудровања”, „несагласних са једноставношћу јеванђеља” које је приметно у лутеранству (*Исто*: 131). Свему томе он супротставља „чистоту и неприкосновеност грчке вере” (*Исто*: 61). У свом „Запису...” истиче да су у преломним историјским моментима Русију спашавали „народни дух” и православна вера.

Своје аргументативно поље Карамзин проширује назначеним појмом „народног духа”, односно концептом „народности”, који ће постати једном од

кључних компоненти „официјалне народности” – службеног национализма владавине Николаја I.

Иако спорног порекла и садржаја, појам „народности” подразумева идеју „духовне самосталности”, „националне самобитности”, која укључује у себе и идеју патриотизма. Настао почетком XIX века, овај концепт јесте рефлекс на све већу социо-културолошку модернизацију, која је у руским вишим слојевима повремено задобијала облике карикатуралне вестернизације. Православље, самодржавље и народност јесу три потпорна стуба руског конзервативизма, која условљавају читав вредносни систем који он рекламира. Ови концепти су, за целокупни руски конзервативизам, корелативни и међусобно условљавајући – они су *conditio sine qua non* опстанка Русије. Ослањање на „народни дух” представља по Карамзину „моралну моћ државе, равну физичкој...” (Карамзин, 1991: 32).

Јединство народних вредности, идеала, обичаја, навика, увезаних у православну веру и патриотизам, чине „народни дух” руског народа и фундаментални слој његове политичке културе. Самодржавље подразумева јединство цара и народа, особену *љубав* народну према цару, преданост и личну пожртвованост у име државне целине, коју Карамзин тумачи као резултат високог степена побожности руског народа (Гусев, 2001: 50).

„Руси су се поносили оним чиме су их странци прекоревали: слепом неограниченом преданошћу према вољи монарха...” Зато Карамзин тврди да јачина државе, заправо лежи у сили „народног повиновања...”⁸

Оно што је на овом месту потребно истаћи, јесте став да „народни дух” представља границу самовлашћа монарха (Ермашов, Ширинянец, 1999: 73). Ауторитет „народности” јесте тај који ограничава самодржавље, то је област која треба да остане недодирљива и за самог цара. У том погледу, важна је напомена Карамзина да је смисао тираније у томе да изопачује изворна народна начела, прекорачује границе етоса једног народа, који у његовој визири стоји изнад ауторитета власти, чак и царске. Свако наметање иностраних начела, законских норми које задиру у корен народног бића, Карамзин сматра незаконом, и тачком када се самодржавље претвара у тиранију. Дакле, насилну замену народног начела иностраним, космополитским, он сматра злоупотребом која унижава лично и народно достојанство (*Исто*: 70).

Потпуно у конзервативном полемичком маниру, ова критика се упућује *in concreto*, Петру I. Сериозна и консеквентна Карамзинова критика његове владавине постаће једно од општих места филозофско-политичке дебате дореволуционарне Русије. Управо је тиранством сматрао Карамзин то, што је Петар I пожелео да „од Русије начини Холандију”. Сводећи руску самосвест на пуко подражавање западних образаца, Петар I је, оставио дубок оживљак на руском народном бићу, цепајући јединство тога народа на два слоја, виши –

⁸ Карамзин наводи пример трпеливости руског народа за време владавине Ивана Грозног, када су и такву власт разумевали као Божју, а свако супротстављање његовој вољи-незаконитим. „Тиранство Иваново приписивали су гневу небескоме, и кајали се за своје грехе; са вером и надом чекали су милост, и нису се бојали смрти...” (Карамзин, 1984: 291; 305).

пронемачки и нижи – традиционално руски (*Исто*: 69). Ослабивши веру, унижавајући значај патријаршије и преузимајући на себе управљање црквом, он је изгубио могућност да влада „срцима народа”, што је резултирало тиме, како Карамзин тврди, да су Руси у то време „постали грађани света, али су у исти мах престали да, у извесном смислу, бивају грађанима Русије” (Карамзин, 1991: 36; 35).

У директној вези са идејним комплексом „народног духа”, јесте и Карамзиново потенцирање значаја *патриотизма*. Желећи да начини критички отклон од духовног утицаја револуционарне Европе тога доба, он пледира за јачање патриотске свести у руској држави: „Ми стојимо на земљи, и то на земљи руској, гледамо на свет не очима систематизатора, већ својим природним очима” (Карамзин, 1803: 167; 168), и зато нам није нужно да слушамо савете различитих ‘иностраних дубокомислених политичара’, који „говорећи о Русији, познају све, осим саме Русије” (Карамзин, 1984: 292).

Захтевајући национално самоуважавање, он тврди да „сваки Рус, у крајњој линији, мора да зна своју цену” (Карамзин, 1984: 226; курзив – А. М). Спознаја те „цене” захтева од државе рад на *патриотском васпитању*. Као велику штету владавине Петра I, као један од кључних узрока слабљења патриотске свести Карамзин види у томе што су у Русији „странци завладали васпитањем” народа. (Карамзин, 1991: 43). У том смислу, он се залаже за широко „просвећивање” народа, али само оно које би за основу имало љубав према отаџбини, које би враћало драж патриотизму и стимулисало га. У том смислу велику одговорност види у руској литератури која мора да преузме на себе задатак „моралног васпитања народа”, да буде пут ка враћању самоуважавања и националног достојанства.⁹

Имајући све то у виду Карамзин, ипак, није заговорник изолационизма, свестан да је потребно „позајмљивати” оно што је корисно и нужно за развој државе и народа, али да то не значи да треба ући у „ропско подражавање”, некритичку „европејштину” без краја. „(...)Добро је, и треба се учити; али тешко и човеку и народу који је вазда учеником!”, тврди он. (Карамзин, 1984, т. 2: 154). Залажући се за један вид „модернизације без вестернизације” савременим социо-политиколошким језиком речено, Карамзин инсистира на особеном духовно-историјском путу Русије, где до изражаја долази његов *историцизам*. „Ја не верујем у такву љубав према отаџбини, која презире своје летописе и не занима се за њих: потребно је познавати оно што волиш...”, упозорава даље (*Исто*). Заправо, Карамзин је први који од *историцизма* чини један од основних принципа целокупног руског конзервативизма (Мусихин, 2002: 70). Тај хердеријански принцип подразумева инсистирање на оригиналности историјског развоја сваког народа, и тиме немогућности некритичког преузимања страних државних и друштвених форми.

У свом писму Вјаземском, говорећи о суштини самодржавља недељивој од „метафизичке природе” Русије, Карамзин ће рећи: „Није Русија Енглеска,

⁹ На том путу „(...) не само историчар и књижевник, већ и живописац и вајар треба да буду органи патриотизма...”. (Н.М. Карамзин, 1984, Т.2: 154).

нити Пољско царство; она има своју државну судбу, велику, достојну дивљења и пре ће пропасти него што ће престати да увеличава своју моћ. Самодржавље је њена душа, њен живот, баш као што је и републиканско уређење чинило живот Рима” (Карамзин, 1897: 60).

На свом историцизму Карамзин гради и свој специфичан поглед на *право*. Развијајући своју позицију у противставу према конституционалним пројектима Сперанског, Карамзин је посебно критичан према концепту права који би подразумевао приоритет западноевропских правних система. Како тврди Гусев, наговештавајући концепцију историјске школе права Савињија, Карамзин тврди да: „закони народа морају бити изведени из његових појмова, морала, обичаја...” У том смислу и „ Руско право има своја начела, као и римско” (Гусев, 2001: 51).

Историјско искуство Русије Карамзин претпоставља, потпуно у конзервативном духу, свим рационалним конструкцијама људског ума које би да моделују руску стварност у складу са страним обрасцима: „Староме народу нису потребни нови закони” нити страни обичаји (Карамзин: 1991: 93) Он пориче могућност универзалног законодавства космополитског типа, налазећи да „свака држава пролазећи кроз сложен развој ствара себи одговарајући систем права“ (Цитирано према: Гусев, 2001:51)..

Руска историја сведочи о веома слабо развијеним правним односима. Карамзин, у тој традицији, показује презир према апсолутизацији спољашњих форми правног и политичког живота који произлазе из рационализма и индивидуализма Запада. „Нису важне форме, већ људи...”, тврди он.(Цитирано према: *Исто*: 54).¹⁰ И поред тога он се залагао за један вид кодификације руског права, како би се спречила провала француског револуционарног права у Русију.¹¹

Као реакција на социјално-културну и политичко-правну модернизацију Русије, Карамзиново учење представља зачетак промишљања цене реформи које се спроводе у западном духу и могућности механичког инсталирања иностраних образаца управљања на руско тло. Рефлектујући руско духовно-историјско искуство, Карамзин у њему проналази вредности које сматра нужним за одржање Русије као такве. Потпуно на фону конзервативног таласа западноевропске провенијенције, Карамзиново дело јесте руски цивилизацијски одговор на изазове (пост)револуционарне епохе. Као функционални еквивалент Берковом конзервативном „канону”, Карамзиново учење функционише као „канон” руске конзервативне мисли, а његова личност као живи пример борбе за поновно васпостављање руског изворног идентитета, које у правосла-

¹⁰ Руски историчар Погодин, ће нешто касније додати „(...) Тамо (на Западу), све је потчињено форми, и форма превладава, а ми никакву форму не трпимо. Свако кретање тамо...тежи да буде заучано у правило, а код нас је свагда отворен слободан пут ...”. (наведено према: Мусихин, 2002:47)

¹¹ Парадоксално, Карамзинове идеје о кодификацији руског права после његове смрти спровео је у дело управо његов „архинепријатељ” М.Сперански, на захтев Николаја I.

вљу, самодржављу и особеном „народном духу” има своје еминентне форме. Залажући се у ситуационо-функционалном смислу за *status quo*, а у садржајном смислу транспонујући вредносне константе руске политичке културе у дејствујућу доктрину, Карамзин отвара велику епоху руског „дугог” деветнаестог века, постављајући контуре дебате о идентитету која ће се водити између словенофила и западњака, а која у новој метаморфози у значајној мери конституише политичко поље савремене Русије. Антирационализам који се ослања на веру, антиреволуционарност која налаже органски раст, брига за државу као кључ одржања националне самобитности, постаће неке од теоријско-методолошких особености целокупног руског конзервативизма, који данас у Русији доживљава *revival* без преседана у новијој историји.

Литература:

1. Алпатов, М.А. (1985): *Русская историческая мысль и Западная Европа, (XVII — первая четверть XVIII в.)*, Москва: Наука.
2. Гусев, В.А. (2001): *Русский консерватизм: основные направления и этапы развития*, Тверь: Тверской государственный университет.
3. Ермашов Д. В., Ширинянц А. А., (1999): *У истоков российского консерватизма: Н. М. Карамзин*, Москва: Издательство Московского Университета.
4. Есюков, А.И; Честнеишин, Н.В; Честнеишина, Д.А. (2009): *Социальная философия русского консерватизма*, Архангельск Поморский университет, Архангельск
5. Карамзин, Н. М. (1989): *История государства Российского*. В двенадцати томах, Т. 5, Москва, Наука
6. Карамзин Н. М. (1991): *Записка о древней и новой России*, Москва,
7. Карамзин, Н. М. (1984): *Избранные сочинения*, Т. 1- 2, Москва, Ленинград
8. Карамзин, Н. М. (1802): «*Вестник Европы*, издаваемый Николаем Карамзиным» Москва, No.3
9. Карамзин, Н.М. (1802а): «Известия и замечания», *Вестник Европы*, издаваемый Николаем Карамзиным, Москва, No. 20
10. Карамзин, Н.М. (1803): «*Вестник Европы*», издаваемый Николаем Карамзиным», Москва, No.11
11. Карамзин, Н.М. (1897): «Письма к кн. П.А. Вяземскому», Санкт-Петербург
12. Карамзин, Н.М. (1983): *Письма русского путешественника*, Москва
13. Карамзин, Н.М. (1988-1989): *История государства Российского*, Т. 5, Москва
14. Карамзин, Н.М. (2001): „Мысли об истинной свободе”, у: А.А. Ширинянц (ур.), *Русская социально-политическая мысль XIX- начала XX века*, Москва
15. Лотман, Ю.М. (1987): *Сотворение Карамзина*, Москва: Книга
16. Минаков, А.Ю. (2005): «Роль событий 1812 г. в становлении русского консерватизма», *Консерватизм в России и Западной Европе*, Воронеж
17. Мусихин, Г.И. (2002): *Россия в Немецком зеркале*, Санкт-Петербург: Издательство „Алетейя”,
18. Пивоваров, Ю.С. (1991): «*Время Карамзина и Записка о древней и новой России*», у: Карамзин (1991)
19. Рудницкая Е. Л. (ур.), (1996): *В раздумьях о России (XIX век)*, Москва: “Археографический центр”
20. Страда, В. (1996): «В свете конца, в предвещии начала» у: Рудницкая (ур.), 1996.

21. Black, L. Joel (1975): „Introduction“, in: *Essays on Karamzin: Russian Man of Letters, Political Thinker, Historian, 1766-1826*, (edited by J. L. Black), The Hague-Paris: Mouton.
22. Pipes, Richard (1975): “Karamzin’s Conception of the Monarchy”, in: J. L. Black (ed.), 1975
23. Rothe, Hans (1975): “Karamzin and his Heritage: History of a Legend”, in: J. L. Black (ed.), 1975

N. M. KARAMZIN: THE ’FOUNDING FATHER’ OF THE RUSSIAN CONSERVATIVISM

Summary: As a reaction to the social-cultural and political-legal modernisation of Russia at the beginning of XIX century, N. M. Karamzin formulates a „canon” of Russian conservative thought. Starting from the content-analysis of his learning, key elements of his conservative „programme” are being reconstructed in this article. Pleading for the status quo in the situational-functional sense, and in content sense transposing value-constants of Russian political culture into an active doctrine, Karamzin opens grand epoch of Russian “long” nineteenth century, formatting the identity debates which polarized pre-revolutionary Russia in the terms of values and which keep it significance till today.

Key words: conservatism, tradition, state, history